

Н. В. Барсукова

ПАЎТОР ЯК ЭФЕКТЫЎНЫ СРОДАК УЗДЗЕЯННЯ НА АДРАСАТА Ё КАЛЫХАНКАХ

У артыкуле на матэрыяле беларускіх народных калыханак аналізуюцца фігуры паўтору як эфектыўны сродак уздзеяння на адрасата; апісваюцца тыпы і віды паўтараў паводле часцінамоўнай прыналежнасці, адносна іх пазіцыі ў паэтычным радку; прасочваюцца асаблівасці спалучэння і ўзаемадзеяння фігур паўтору; вызначаецца прагматычная і функцыянальна-стылістычная роля паўтараў.

Дзіцячы фальклор – унікальны від творчасці дзяцей і дарослых для дзяцей, які ўвабраў у сябе ўсю мудрасць народа. Калыханка – адзін з жанраў дзіцячага фальклору, асноўнай мэтай якога з’яўляецца забеспячэнне сну дзіцяці. Паўтор моўных адзінак спрыяе стварэнню эфекту аднастайнасці, манатоннасці, працягласці, шматразовасці, таму зразумела актыўнае выкарыстанне ў калыханках фігур паўтору.

З усяго багацця фігур паўтору ў калыханках прысутнічаюць наступныя: анафара, анадыплогіс, падваенне, паліптон, полісіндэтон, шматпрыназоўнікавец, эпіфара.

Анафара (грэч. *anaphero* – вынас уверх; паўтарэнне), або адзінапачатак – паўтарэнне аднолькавых гукаспалучэнняў, слоў і выразаў у пачатку вершаваных радкоў або суседніх строфаў [1, с. 144].

Анафарычныя паўторы падзяляюцца на гукавыя, лексічныя, строфныя (сінтаксічныя). Найбольш распаўсюджанай з’яўляецца лексічная анафара. Выдзяляюць наступныя лексічныя анафарычныя паўторы па суаднесенасці паўтараемых лексем з пэўнымі часцінамі мовы:

Субстантыўная анафара засяроджвае ўвагу на суб’екце дзеяння, які можа выражацца назоўнікам у Н. скл.: “*Котка шэры, / Котка белы, / Котка валахаты, / Хадзі дзіця калыхаці*” [2, с. 71]; на аб’екце дзеяння, які выражаны назоўнікам ва ўскосным склоне (у прыватнасці, у Р. скл): “*А баю-баю-баю, / Калатушак надаю, / Калатушак дваццаць пяць, / Тады Маша будзець спаць*” [2, с. 99].

Займеннікая анафара, як правіла, выражаецца асабовым займеннікам: “– Я ні піць, ні ець не хачу, / Я па сваём няшчасцііку клапачу: / Меўся пан лапкі адсеч, / Штоб я ў ловы не хадзіў, / Штоб я й дзетак не карміў” [2, с. 98]. У праілюстраваным прыкладзе займеннікая анафара ў 3 і 4 радках выражана спалучэннем асабовага займенніка з падпарадкавальным злучнікам.

Яна можа выражацца і прыналежным займеннікам: “*Наша хата цяпленкая, / Наша Маня маленькая*” [2, с. 81].

Дзеяслоўная анафара дазваляе перадаць інтэнсіўнасць праяўлення дзеяння, паказвае высокую ступень яго значнасці: “*Люлі-люлі, кот шэры, / Ды замяці нашы сені, / Ды замяці нам хатку, / Дам катку заплатаку*” [2, с. 95]; “*Будуць мяне, коціка, біці, / Будуць мне вушкі мне церабіці*” [2, с. 96]; “*Не спіць толькі Алачка, / Не спіць, не гуляе, / Усім дакучае*” [2, с. 82].

Адвербіяльная анафара падкрэслівае лакалізацыю дзеяння: “*І пытае сон дрымоту: / – Дзе мы будзем начаваць? / – Дзе хацінка цяпленка, / Дзе дзетачка маленька*” [2, с. 89]; або спосаб яго праяўлення: “*Ціха, коцік, не ўцякай, / Ціха, коцік, пачакай, / Ціха, коцік, не тужы, / Яшчэ з гадок паслужы*” [2, с. 131]. У апошнім з прыведзеных прыкладаў адлюстравана спалучэнне прыслоўнага і назоўнікавага анафарычных паўтораў.

Можна сустрэць анафару, якая выражана злучнікам: “*Успомніш матку ты сваю, / Як цябе люляла, / Як табе ў ноч не раз / Песню я спявала*” [2, с. 66].

Сустракаецца ў калыханках і **строфная анафара**: “– *Люляй-люляй, мой сыночак, / Хто це будзе калыхаці? // – Будзе веяць буйны вецер, / Той гой мяне пакалыша. // – Люляй-люляй, мой сыночак, / Хто це будзе ець даваці? // – Будзе ляцець да пчоланька, / Прынясе яна мне мёду. // – Люляй-люляй, мой сыночак, / Хто це будзе піць даваці? // – Будзе іці дробны дожджык, / То той мяне напоіць*” [2, с. 62].

Эпіфара (грэч. *epiphora* – паўтарэнне) – паўтарэнне аднолькавых гукаў, слоў ці выразаў у канцы вершаваных радкоў або строфаў [1, с. 178].

Эпіфарычны паўтор, як і анафарычны, можа быць гукавы, лексічны і строфны. У тэкстах калыханак больш распаўсюджаны лексічны эпіфарычны паўтор. Лексема, якая паўтараецца ў тэксце, можа адносіцца да розных часцін мовы. Так, найбольш часта ў якасці паўтараемай лексемы ў калыханках ужываецца назоўнік: “*Баю-баю, люлюшкі! // Прыляцелі гулюшкі, / Садзіліся ў люлюшкі*” [2, с. 74]; “*Палез каток / На дулі, / А з дулі / Зваліўся, / На смерць каток / Забіўся*” [2, с. 121]; “*Памарозіў лапкі, / Пайшоў да Агаткі / Папрасіць латкі. // Дай, Агатка, латкі / Завярнуці лапкі*” [2, с. 126]; “– *Паляцелі на мора. / – А дзе ж тое мора?*” [2, с. 175]; “*Люлі-люлі, люляшы, / Прапіў бацька лемяшы, / Люлі-люлі, лемяшы*” [2, с. 181].

Паўтараемая лексема можа быць прыналежным займеннікам: “– *А каток наш, / Ці ўмееш “Отча наш”?*” [2, с. 140]; “*Ой ты, дудка мая, / Весялушка мая, / Весялі ж ты мяне / На чужой старане*” [2, с. 183].

Радзей сустракаецца сінтаксічная, або строфная, эпіфара, якая складаецца з паўтору словазлучэння, у якім заключана асноўная мэта калыханак: “*Апсік, коцік, крэпка спаць, / Спі, Валечка, крэпка спаць*” [2, с. 77].

Адной з распаўсюджаных фігур у калыханках з’яўляецца **падваенне** – фігура маўлення, заснаваная на паўтарэнні адных і тых жа слоў або словазлучэнняў для іх лагічнага выдзялення [3, с. 138].

Паводле месца знаходжання ў творы выдзяляюць падваенні ў пачатку вершаванага радка: “*Каток серы, каток серы, / Прыбяжы да нас у сені*” [2, с. 72]; “*Маўчы, маўчы, не крычы. // <...> // Засні, засні, ціха спі*” [2, с. 73]; у сярэдзіне: “– *Заначуем / Ў Цімошачкі, / Ў Цімошачкі / І ў Вулічкі*” [2, с. 61]; “*Расце ў жыцце кветка, / Кветка васілёчак, / Расце маё дзіцяці / У ясенькі дзянёчак*” [2, с. 65]; “*Люлі-люлі-люлі, / Ўсе дзеткі паснулі, / Адна ты не спіш, / Не спіш, не гуляеш, / З катком размаўляеш*” [2, с. 80]; “*Адна Галька*

не спіць, / Не спіць, не гуляе, / З катком размаўляе” [2, с. 80]; “А ты, коця сівы, / Не йдзе ў нашы словы, / Нашы словы дарагія – / Па чатыры залатыя” [2, с. 81]; “Біці яго палушкаю, / Няхай бяжыць дарожкаю, / Дарожкаю ды ў лясок / Па ясенька паясок” [2, с. 90] і ў канцы: “Ой, будзем ката біці, / На што ўкраў нам ніці, / Ой, зажэнем, зажэнем / Да гумна малаціці” [2, с. 90]; “Люляй-люляй-люляй, / Вочкі стуляй, стуляй. // А як працхнешся, / То зноў гуляй, гуляй” [2, с. 185]. Як паказваюць прыклады, найчасцей падваенні выкарыстоўваюцца ў сярэдзіне вершаваных радкоў.

Паўтарацца могуць розныя часціны мовы. У калыханках найчасцей паўтараюцца назоўнікі: “Няхай твае вочкі / Заплюснуць навекі: / Не бачыў бы гора, / Гора мужыкова, / Не ўзнаеш ты долі, / Кроўкай палітое” [2, с. 64]; “Ой, котайка-котайка, / На што зрабіў шкодайку? [2, с. 102] і дзеясловы: “– Ой, не прыду, не прыду, / Я сабакі баюся” [2, с. 75]. Могуць паўтарацца гукапераймельныя словы: “Апсік, апсік, каточак / Злізаў бабчын мядочак” [2, с. 92]. У наступным прыкладзе праілюстраваны падваенні, у якіх паўтараюцца назоўнікі, займеннікі, дзеясловы: “Ой ты, коце, коце, / Не сядзі на плоце, / Хадзі лепей к нам, к нам, / Нешта табе дам, дам” [2, с. 131].

Сустракаецца ў тэкстах калыханак дваіное падваенне, якое садзейнічае стварэнню большага эфекту працягласці. Пры паўторах дзеяслова “спаць” і назоўніка “дзеткі” выяўляецца асноўная мэта калыханак – забяспечыць сон дзіцяці, якая, дзякуючы падваенню, замацоўваецца ў яго падсвядомасці: “Сталі сакатаці, / Дзетак спаткі зваці: / Спіце, спіце, дзеткі, / Дзеткі-малалеткі, / А мы пойдзем есці / І яечкі несці” [2, с. 152].

Падваенне можа спалучацца з анафарай: “Думаў каток, думаў, / Думаў ды надумаў: / І сам разок укушу, / І дзіцяці занясу” [2, с. 129], можа быць разбіта звароткам: “Сні, дачушка, сні / Ды аб долі сні” [2, с. 64]; “Біці, катка, біці, / Не йдзець малаціці” [2, с. 80], што ўзмацняе яго выразнасць.

Полісіндэтон (грэч. *poli* ‘шмат’ + *sindeton* ‘сувязь’), шматзлучні-кавасць – фігура маўлення, звязаная з ужываннем аднаго і таго ж злучніка перад кожным аднародным членам сказа [3, с. 140].

У складзе полісіндэтона выкарыстоўваюцца: злучальныя злучнікі: “Хадзіла брумка каля лаўкі, / Ды насіла брумка абаранкі. // Ды вы тую брумку даганіце, / Ды тыя баранкі адбярэце” [2, с. 119]. Тут полісіндэтон спалучаны з паліптатонам, што павышае экспрэсіўнасць выказвання, засяроджвае ўвагу на суб’екце і яго дзеяннях.

Размеркавальныя злучнікі: “Люлі-люлі-люлі, / Прыляцелі куры, / Селі на варотах / У чырвоных ботах, / Сталі саканаці, / Трэба есці даці: / Ці гароху троху, / Ці ячменю жменю, / Ці аўса ў лубені, / Ці грэчкі з засечкі” [2, с. 141–142].

Адмоўная часціца ні: “Люлі-люлі-люлі, / Прыляцелі куры, / Селі на варотах / У чырвоных ботах, / Сталі куркі сакатаць, / Няма чаго куркам даць: / Ні жыта карыта, / Ні ячменю жменю, / Ні бобу каробу, / Ні аўса ім з каўша. // Пасыпце хоць грэчкі, / Каб несці яечкі” [2, с. 146–147].

Шматпрыназоўнікавасць – фігура маўлення, заснаваная на паўтарэнні аднолькавых прыназоўнікаў [3, с. 142].

У складзе гэтай фігуры могуць выкарыстоўвацца розныя прыназоўнікі. Для тэкстаў калыханак характэрна паўтарэнне наступных прыназоўнікаў: на (“Пайдзі, коця, на вулку, / А дзіця у люльку. // На ката варкота, / А на дзіця дрымота. // На ката безгалоўе, / А на дзіця здароўе. // На ката ўсё ліха, / А ты, дзіця, спі ціха” [2, с. 76]); па (“Не хадзі, кот, на масту, – / Буду біці па хвасту. // Ды не хадзі, кот, на скрыні, – // Буду біць па спіне. // Не хадзі, кот, на лаўцы, – / Буду біць па лапцы” [2, с. 87]); без (“Аб мужыцкай долі / У панскай няволі / Без хлеба, без солі, / Без праў чалавечых” [2, с. 63]); пад (“Люлі-люлі, маляты, / Паляцелі цяляты / Пад гарушку крутую, / Пад цэркаўку святую. // Пад гарушку пад крутой / Сядзіць дзедзька з барадой” [2, с. 183–184]).

Паліптатон (грэч. *polis* ‘шмат’ + *ptotis* ‘выпадак’) – фігура маўлення, заснаваная на паўторы аднаго і таго ж слова ў розных формах [3, с. 139]: “Ён бізун нясе. / У тым

у бізуне / Скураты ўвіты, / На тым на бізуне / Слэзкі паліты” [2, с. 64]; “Сядзеў коцік на стольцы, / Паплёў кошыцы пастольцы, / Пайшла кошка на вадзіцу / Да й упала у крыніцу” [2, с. 102]; “*Ля, ля, воўк ідзе! / А ты, воўча, пайшоў вон!*” [2, с. 169]; “*А-а-а, люлі-люлінькі, / Да пабег зайчык у лясочак, / Да знайшоў зайчык паясочак. // Трэба зайчыка паймаці, // Да паясочак адабраці / І хлопчыку аддаці, – / Стане хлопчык спаці*” [2, с. 152]. Як бачым, у апошнім прыкладзе паліптон узмацнены полісіндэтонам, што акцэнтуюе ўвагу чытачоў / слухачоў на суб’екце (зайчыку) і прэдыкатах (дзеяннях зайчыка).

У калыханках паўтарацца можа адно і тое ж слова, утворанае пры дапамозе розных суфіксаў суб’ектыўнай ацэнкі, што надае тэкстам дадатковае адценне ласкальнасці: “*Яны сталі гаркуваць, / Малютачку калыхаць, / Ля коціка варката. // На малютку сон- драмата / Ты спі, ляжы, малютка! // Прыйдзі, коцік, начаваць, / Малютачку калыхаць. // Ішоў коцік па лаўкі, / Нёс малютку баранкі, / Ішоў па дарожкі, / Нёс сапожкі, / Ішоў коцік з замор’я, / Нёс малютку здароўя*” [2, с. 74]; “*А-а, каточак / Паеў бабін мядочак / Сама бабка злізала. // Да на коціка сказала / Ай, кошачка бела / Смятанку з’ела, / Сама бабка злізала / Да на кошачку сказала*” [2, с. 93].

Наступная фігура маўлення – **анадыпложіс** (грэч. anadiplosis ‘падвоены’) – фігура маўлення, у якой канец аднаго сказа паўтараецца ў пачатку другога, суседняга сказа [3, с. 137].

У калыханках анадыпложіс у чыстым выглядзе сустракаецца рэдка. У большасці тэкстаў ён спалучаны з такой фігурай маўлення, як падваенне. Так, напрыклад, у наступнай калыханцы паўтараюцца дзеясловы “*прыйдзі*” і “*хоча*” 1 і 3 радках адпаведна): “*Прыйдзі, прыйдзі, коця, / Маня спаці хоча. // Хоча, хоча, да не спіць, / Трэба яе прысыпіць*” [2, с. 81] і прыслоўе “*крэпка*” ў 4 радку: “*Ай, баю-баю-баю, / Не лажыся на краю. // На краю ты звалішся, / Крэпка, крэпка ўдарышся*” [2, с. 172].

Такім чынам, фігуры паўтору шырока прадстаўлены ў тэкстах калыханак, найбольш часта ў іх сустракаюцца анафара, падваенне і паліптон. Выбар паўтараемых лексем у калыханках адыгрывае немалаважную ролю. У большасці тэкстаў найчасцей паўтараюцца назоўнікі і дзеясловы. Гэта абумоўлена спецыфікай твораў для дзяцей, паколькі менавіта пры дапамозе гэтых часцін мовы маці можа з першых дзён дзіцяці знаёміць з навакольным светам, “закладваць” асноўныя маральныя і этычныя нормы. Шматразовае паўтарэнне дадзеных часцін мовы садзейнічае засяроджванню і замацаванню ўвагі на дзеянні, яго суб’ектах ці аб’ектах. Паўтор астатніх часцін мовы, як самастойных, так і службовых, узбагачае маўленне, робіць яго больш выразным і разнастайным.

Літаратура

1 Рагойша, В. П. Паэтычны слоўнік / В. П. Рагойша. – 3-е выд., дапрац. і дапоўн. – Мінск : Бел. навука, 2004. – 576 с.

2 Дзіцячы фальклор / рэд. К. П. Кабашнікаў. – Мінск : Навука і тэхніка, 1972. – 736 с.

3 Станкевіч, А. А. Рыторыка: падручнік / А. А. Станкевіч. – Гомель: ГДУ імя Ф.

Ска-

рыны, 2016. – 282 с.